

Kääntäminen ja väkivalta

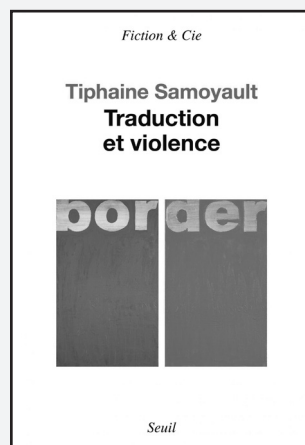
Tiphaine Samoyault: *Traduction et violence* (suom. *Kääntäminen ja väkivalta*). Julkaisusarja "Fiction & Cie". Seuil, Pariisi 2020. 203 s.

Teoksensa alussa Samoyault maalaa lähitulevaisuudesta ihmiskääntämisen ja kielten opiskelun kannalta pessimistisen kuvan, koska syväoppimiseen perustuvat konekääntimet tekevät jo nyt painokelpoista jälkeä, ja Ranskassakin on jo julkaistu DeepL-kääntimellä kokonaan käännetty yli 800-sivuinen tieteellinen teos. Kääntäjän toimenkuva on teknologisen kehityksen myötä muuttumassa yhä enemmän kohti konekääntämisen tuotosten mekaaniseksi tarkastamiseksi. Mikäli ei halua tyytyä osaan koneiden alaisuudessa, kääntäjä tarvitsee siis kieli- ja kulttuuriosaamisen lisäksi asiantuntemusta vähintään yhtä paljon esimerkiksi tekoälyn alalla. Kehityksen epätahtisuus eri kielten välillä on valtavaa: kun tekoälyyn pohjaavat teknologiat oppivat eri kieliparien tekstimassoista, niin vähemmän kirjoitetut kielet ovat valovuosia jäljessä isompiaan. Välikielen kautta käännettäessä taas virheiden mahdollisuus moninkertaistuu. Samoyault pohtii, kuinka paljon farsin- ja islanninkielisten tai swahilin- ja koreankielistä materiaalia löytyy käännostekoalyn kouluttamiseen.

Käännöstieteen teoreettinen viitekehys on perinteisesti rakentunut ajatukselle, että kääntäminen on pohjimmiltaan positiivista toimintaa, jonka ansiosta voimme kohdata toisia kulttuure-

ja ja ymmärtää paremmin erilaisuutta. Tiphaine Samoyault haastaa tämän lähtökohdan tuomalla teoksessaan esiin, miten väkivalta näyttäytyy kääntämisessä monella tasolla. Yksi taso väkivaltaa löytyy historian nurjista puolista kuten kolonialismi, keskitysleirit ja totalitaristiset valtiot, joiden kohdalla Samoyault näyttää miten kääntäminen on ollut osa dominoivan kulttuurin pönkittämistä ja dominoitujen alistamista. Toinen taso on kääntämisen aiheuttama väkivalta kohdekielille: lähdekielen rakenteet rikkovat kohdekielen omia lakeja, etenkin jos noudatetaan esimerkiksi Antoine Bermanin eettistä ohjenuoraa: käännökseen pitää tuntua vieraalta, jotta lukija ymmärtäisi olevansa tekemisissä toisen kielen ja kulttuurin kanssa. Kolmas väkivallan taso kohdistuu kääntäjään, jonka työtä rajoitetaan mitä erilaisimmilla ja keskenään ristiriitaisilla vaateilla.

Samoyault ei ole yksin vaatiessaan käännostieteellisen ajattelun monipuolistamista ja näkökulman laajentamista. Käännostieteen *grand old men*, Walter Benjamin, Lawrence Venuti, Paul Ricœur ja Antoine Berman, on haastettu useaan otteeseen ja olemme tutkimusalan nähneet monipuolisia avauksia vaikkapa historian, sosiologian ja postkolonialistisen tutkimuksen suuntaan. Käännostieteen pioneerit perustivat näkemysensä useimmiten kaunokirjallisten teosten kääntämiseen, ja vaikkapa Venutin ajatus eettisestä kääntämisestä pohjautuu italialaisen runouden tuomiseen amerikkalaiselle englannin-

kieliselle yleisölle. Vähintään yhtä tärkeä perusta käännöstutkimuksessa on deskriptivistinen polysysteemiteoria (Itamar Even-Zohar, Gideon Toury), jonka lähtökohta on kuvata kääntämiseen liittyviä ilmiöitä ja etsiä käännettävistä kielistä riippumattomia säännönmukaisuuksia, universaaleja.

Samoyault ei oikeastaan seuraa kumpaakaan näistä suuntauksista, vaan hahmottaa kääntämisen ilmiöitä sosiologis-historiallisen teoreettisen viitekehyksen kautta, rakentaen hyvin dokumentoidut ja monipuoliset esimerkkitapaukset valaisemaan toisistaan erillisiä tapauksia, jotka kaikki ovat kytköksissä väkivallan erilaisiin ilmentymiin. Ollaan siis ennemminkin jatkamassa Anthony Pymin, Jean Delislen ja esimerkiksi Pascal Casanovan viitoittamaa tietä. Kääntämisen ja tulkituksen rooli on merkittävä siinä, miten ihmisten väliset valtasuhteet rakentuvat sekä historiallisia tapahtumia tarkastellessamme että nykypäivän globaalien ilmiöiden osana. Samoyault'n mukaan tavoitteena on ajatella kääntämistä tavalla, joka parhaiten vastaa globalisoituneen näkökulman ilmentämää pirstaloitumista ja joka ei ole ranskalaiskeskeinen eikä yksinomaan eurooppalaiskeskeinen. Tämä onnistuu tarkastelemalla yksittäisiä tietyssä ajassa ja paikassa tapahtuneita tapauksia sekä tutkimalla erilaisista suhteista muodostuvia systeemeitä, kuten Casanova on esittänyt teoksessaan *La république mondiale des lettres* (Maailman ajattelijoiden tasavalta). Casanovan teoksen nimi viittaa historialliseen eurooppalaiseen tiede- ja kirjallisuusyhteisöön, *République des lettresiin*, joka yhdisti eri kielillä ja useissa maissa toimivat eurooppalaiset tieteilijät ja kirjailijat renessanssista alkaen.

Teoksen monipuoliset esimerkkitapaukset vakuuttavat lukijan näkökulman tärkeydestä. Toisaalta esimerkkien poiminta hyvin erilaisista kääntämisen konteksteista herättää kysymyksen, onko kysymys samasta ilmiöstä, kun käännetään runoutta tai tulkitaan oikeudessa. Voidaanko ajatella, että kääntäjän ja tulkin tekemät päätökset ovat jotenkin verrattavissa puhuttaessa konekääntämisestä tai keskitysleirin monikielisen kommunikoinnin kerronnasta?

Kääntämistä kolonioissa leimasi ambivalens-

si. Erityisen vahvasti tämä ambivalenssi oli läsnä Malinchen tapauksessa. Malinche oli meksikolahtelaisen nahue-heimon jäsen, ja hänestä oli tullut mayojen orja. Vuonna 1519 hänet lahjoitettiin espanjalaisille valloittajille, ja Malinchesta tuli Hernán Cortésin rakastaja. Samalla hänestä tuli monessa välittäjäroolissa toimiva tekijä: Malinche oli äiti saatuaan Cortésin kanssa pojan, hän toimi nahuen, mayan ja espanjan tulkkinä ja myös neuvonantajana. Valloittajien puheissa tulkkien rooli nähdään ensiarvoisen tärkeänä asioiden sujumisen kannalta, mutta kansallinen itsenäistymisenjälkeinen historiankirjoitus esittää heidät pettureina. Tämän takia Malinchekin esitetään kertomuksissa noitana, paratiisista karkotettuna syntisenä tai huonona äitinä, joka tappoi omat lapsensa. Nykyaikaisessa tutkimuksessa on pyritty nostamaan esiin kääntäjien ja tulkkien merkitystä historiassa, ja aikaisemmissa tulkinnoissa mustamaalatuille kulttuurien välisille toimijoille on tehty tietynlaista kunnianpaltusta. Olkoonkin, että Meksikossa käytetään termiä *malinchismi* kuvaamaan oman kansan ja maan pettämistä ja alistumista vieraille, erityisesti eurooppalaiselle kulttuurille, Malinche nähdään silti modernin Meksikon äitihahmona. Ilman hänen vaikutustaan valloitus olisi saattanut olla vielä tuhoisampi. Joka tapauksessa petturuuden leima seuraa siirtomaavaltojen kääntäjiä ja tulkkeja. Kääntäminen on ollut osa paikallisten kulttuurien tuhoamista yhtäältä valloittajien ideologioiden pönkittämisessä ja toisaalta pakotettaessa valloitetut yksikieliseen kirjalliseen kulttuuriin. Tuhon kohteena on monikielinen suullinen kulttuuriperimä ja tärkeä osa perinteisiä paikallisia kulttuureja. Edward Saïdin kuvaama epäsymmetria representaatioiden kohteiden ja niiden tekijöiden välillä on keskeinen käsite koko postkolonialistisen maailman ymmärtämisessä. Kuka määrittelee kääntämisen arvoisten tekstien kriteerit? Kenen ääni kuuluu yhteiskunnallisessa keskustelussa? Saako entinen siirtomaaisäntä monopolin näihin kysymyksiin, vai voiko asetelmaa haastaa, kuten vaikka Marokossa on pyritty tekemään. Entä tiettyjen tekstien tai ilmausten leimaaminen mahdottomiksi kääntää?

Käännettävään tekstiin, kääntäjään itseensä

ja käännöskieleen kohdistuva kääntämisen väkivalta on yhteydessä historiallisiin tai nykyaikaisiin konteksteihin, joissa esiintyy väkivaltaa. Yksi esimerkki väkivallan kerrostumisesta on turvapaikanhakijoiden kohtelu useissa länsimaissa. Ihmiset eivät saa tarvitsemaansa tulkkausta eivätkä siksi voi kertoa tilanteistaan ja tarpeistaan, vaan heidät saatetaan karkottaa väärin tai kömpelästi kerrottujen todistusten perusteella. Kun kuulusteluihin ei ole saatavilla osaavia tulkkeja paikalle, turvaututaan joskus puhelintulkkaukseen. Tämä ei kuitenkaan edistä ymmärretyksi tulemista, vaan inhimilliset seuraukset voivat olla kovia: lapset joutuvat eristyksiin perheistä ja lähetetään leireille, joilla he unohtavat äidinkieltään tyystin. Kääntämisestä ja väkivallasta puhuttaessa voidaan erottaa toisaalta kääntämisen sisäinen ja toisaalta sen ulkoinen väkivalta. Kääntämisen sisäinen väkivalta kohdistuu käännettävään tekstiin; sitä väaristetään, petetään ja muutetaan ja toisinaan jopa riistetään alkutekstiltä sen status. Kääntämisen ulkoinen väkivalta puolestaan voi olla totalitarismissa, sodassa tai väkivaltaisessa tilanteessa tapahtuvaa, ja tällöin kääntäjä voi olla osa väkivaltaa aiheuttavaa tai ylläpitävää koneistoa tai hänen roolinsa voi olla ambivalentti, jolloin kääntäjä voi hyötyä alistavasta järjestelmästä kääntämisen sisäisen moninaisuuden ansiosta. Itse kääntämisen ambivalentti luonne johtaa usein instrumentalisointiin. Sama luonne antaa sille kuitenkin myös mahdollisuuden olla osana väkivallasta luopumista ja sen haavojen parantamista. Tästä hyvä esimerkki on Antjie Krogin teos *Relaas van 'n Moord (Sanojen tuska)*, joka kertoo kääntäjän työstä Etelä-Afrikan totuuskomissiossa.

Oikeudenmukaisuuden ja oikeuden käsitteet ovat etymologisesti monissa kielissä lähellä toisistaan, mutta vaikkapa englanniksi *fairness* ja *rightness* johtuvat eri kantasanoista. Kääntämisen kontekstissa etsitään *oikeita*, siis tarkkoja ja kuvaavia vaihtoehtoja, jotka olisivat myös *oikeudenmukaisia* eli ilmentäisivät tasa-arvoa, vastuullisuutta ja solidaarisuutta. Käännöksen pitäisi siis tehdä oikeutta alkutekstilleen. Oikeuden puoleen kääntymään, kun lähtötilanne on jollain tapaa riitaisa ja tarvitaan sovittelua. Kääntämisessä on aina jollain tavalla kyse vastakkaisten kulttuurien ja kiel-

ten sovittelusta ja tasapainon löytämisestä oikean ja oikeudenmukaisen välillä. Voiko kääntäminen siis myös tuoda oikeutta? Millä tavoin epäoikeudenmukaisiin tilanteisiin voidaan löytää kääntämisen avulla mahdollisimman oikeudenmukaisia ratkaisuja? Usein kääntäjien ohjeistuksissa korostetaan kääntämisen roolia epäoikeudenmukaisuuden, suvaitsemattomuuden ja sensuurin vastavoimana sekä kielten ja kulttuurien moninaisuuden puolustajana. Kääntäjän rooli on kuin oikeuslaitoksella: taata oikeuden toteutuminen, korjata epäoikeudenmukaiset tilanteet ja tuoda esiin muuten varjoon jääviä ääniä. Pyrkimyksenä on joka tapauksessa olla vieraanvarainen eikä vihamielinen: vierasta kohdellaan oikeudenmukaisesti ottamalla huomioon sekä erilaisuus että vähemmistöasema kohdekulttuurissa. Kun kontekstina on maahanmuutto, nämä samat kauniit periaatteet on kirjattu säädöksiin, mutta niiden toteutuminen käytännössä on vaillinaista. Tällä hetkellä pohditaan mitä tarkoittaisi sovellettu kääntämisen etiikka eurooppalaisessa maahanmuuttopolitiikassa ja kuinka kääntäminen voisi suojata hauraassa asemassa olevia.

Kääntäminen nostaa juurilta, ja tiettyjen teorioiden mukaan tässä piilee myös sen voima. Romanttisen käännöskäsityksen mukaan alkutekstin kotoisuus ei ole sen voima, vaan ilmaisuus lopullisuutta, ja irrottamalla alkutekstin ympäristöstään kääntäminen vie sen lähemmäs ääretöntä. Vaikutus voi olla myös vastakkainen. Mona Baker on tutkinut kääntämistä Israelin ja Palestiinan konfliktissa. Hänen tärkeä huomionsa on, että kääntäminen on alleviivannut vastakkainasettelua, sillä alkutekstin 'meillä' on eri viittaussuhde kuin käännöksen 'meillä'. Konfliktitilanteissa kaikki osapuolet pyrkivät legitimoimaan oman versionsa tapahtumista, ja käännöksissä tämä näkyy monella tasolla. Ideologiset syyt vaikuttavat siihen, mitä tekstejä valitaan käännettäväksi ja myös siihen, miten niitä käännetään: terminologiset valinnat ovat hyvin paljastavia – puhutaanko esimerkiksi vapaustaistelijoista vai terroristeista?

Teoksensa lopussa Samoyault vertaa kääntämistä ja kirjoittamista, ja harmillisesti palaa rajaamaan kääntämisen kaunokirjallisuuden kontekstiin. Tämä on sikäli luonnollista, että hänen

tutkimusalansa on vertaileva kirjallisuustiede (*littérature comparée*), kuten Ranskassa on tyypillistä. Hän näkee kääntämisen ja kirjoittamisen toisilleen läheisiksi toiminnoiksi, jotka kuitenkin ovat ”vastakkaisia, koska kääntäjän työ on purkaa mitä kirjailija on tehnyt. Tehdäkseen uudelleen toisella kielellä se mitä runossa tai kirjassa on tehty, on kääntäjän huolellisesti ratkottava käännettävän tekstin punokset, avattava, purettava osiin, tehdä muodottomaksi ennen kuin voi antaa sille uuden muodon. Kääntäminen on alussa negatiivista toimintaa, joka osittain oikeuttaa sen usein kohtaamat moitteet, syynä ei ole kääntämisen toissijaisuus, vähempiarvoisuus tai kauaskantoisuuden puute kuten joskus sanotaan, vaan se, että se käytännössä poistaa kirjallisuudelta sen auktoriteetin ja paikallisen alkuperän.” ■

KIRJALLISUUS

- Benjamin, Walter (2007) ”Kääntäjän tehtävä”. Suom. Leevi Lehto. Teoksessa: Tapani Kilpeläinen, toim. *Kääntökirja. Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*, Eurooppalaisen filosofian seura, Tampere, 39–52.
- Berman, Antoine (1984) *L'auberge de l'étranger: culture et traduction dans l'Allemagne romantique: Herder, Goethe, Schlegel, Novalis, Humboldt, Schleiermacher, Hölderlin*. Gallimard, Paris.
- Casanova, Pascale (2008) *République mondiale des lettres*. Seuil, Pariisi.
- Krog, Antjie (1995) *Relas van 'n Moord*. Human and Rousseau, Cape Town.
- Ricoeur, Paul (2004) *Sur la traduction*. Bayard, Paris.
- Toury, Gideon (1978) ”The nature and role of norms in literary translation.” Teoksessa James S Holmes & al., toim. *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*. Acco, Leuven, 83–100.